

ОСАМ ВЕКОВА АУТОКЕФАЛИЈЕ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

I

ИСТОРИЈСКИ ПУТ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

ОСАМ ВЕКОВА АУТОКЕФАЛИЈЕ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ I–II
Зборник радова са Међународног научног скупа
Београд, 10–14. децембар 2018. године

С БЛАГОСЛОВОМ ЊЕГОВЕ СВЕТОСТИ
АРХИЕПИСКОПА ПЕЋКОГ
МИТРОПОЛИТА БЕОГРАДСКО-КАРЛОВАЧКОГ
И ПАТРИЈАРХА СРПСКОГ
ГОСПОДИНА ИРИНЕЈА

EIGHT CENTURIES OF THE AUTOCEPHALY OF THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH I

Belgrade, 2020

ОСАМ ВЕКОВА АУТОКЕФАЛИЈЕ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ I

Београд, 2020

Зборник радова са Међународног научног скупа
„Осам векова аутокефалије Српске Православне Цркве (1219–2019):
историјско, богословско и културно наслеђе“
10–14. децембар 2018. године
Православни богословски факултет, Београд

Издавачи

Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве
Православни богословски факултет Универзитета у Београду

Главни уредници

проф. др Владислав Пузовић
проф. др Владан Таталовић

Секретар уредништва
Петар Шеровић

Лектура и коректура
др Марина Спасојевић
др Наташа Вуловић

Технички уредник
Иван Јовановић

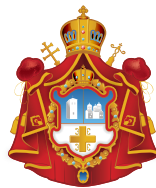
Редактура резимеа на енглеском језику
Ана Лупуловић

Штампа

Издавачка фондација Српске Православне Цркве
Архиепископије београдско-карловачке

Тираж: 1000

Београд, 2020

Уређивачки одбор

митрополит др Амфилохије Радовић, митрополит др Порфирије Перић, митрополит др Иларион Алфејев (Русија), митрополит др Марко Арнт (Немачка), епископ др Атанасије Јевтић, епископ др Иринеј Буловић, епископ др Игнатије Мидић, епископ др Давид Перовић, академик Василије Крестић, академик Љубомир Максимовић, академик Љубодраг Димић, академик Михаило Војводић, академик Драган Војводић, проф. др Јоанис Тарнанидис (Грчка), проф. др Димитриос Гонис (Грчка), проф. др Панајотис Бумис (Грчка), проф. др Николаос Јоанидис (Грчка), проф. др Наталија Јурјевна Сухова (Русија), проф. др Алексеј Пентковски (Русија), проф. др Ангела Берлис (Швајцарска), проф. др Марк Чепман (Енглеска), проф. др Свилен Тутеков (Бугарска), проф. др Сергеј Акимов (Белорусија), кандидат историјских наука Владимир Викторович Буреге (Украјина), кандидат историјских наука Константин Александрович Костромин (Русија), др Радмила Радић, проф. др Зоран Ранковић, проф. др Радивој Радић, проф. др Богољуб Шијаковић, проф. др Владислав Пузовић, проф. др Владан Таталовић

Рецензенти

проф. др Драган Војводић, проф. др Александар Лома, проф. др Миодраг Марковић, проф. др Богдан Лубардић, проф. др Томислав Јовановић, проф. др Мило Ломпар, проф. др Ђорђе Бубало, проф. др Наталија Јурјевна Сухова, др Предраг Коматина, проф. др Томас Бремер, проф. др Раде Кисић, кандидат историјских наука Константин Александрович Костромин, проф. др Растко Јовић, проф. др Дарко Ђого, проф. др Александар Ђаковац, др Маја Николић, др Катарина Митровић, проф. др Ирена Шпадијер, проф. др Јелена Ердељан, проф. др Предраг Петровић, др Александар Фотић, проф. др Владан Гавриловић, доц. др Андреј Јевтић, проф. др Зоран Крстић, проф. др Бранка Вранешевић, проф. др Србољуб Убипариповић, проф. др Драгиша Бојовић, др Драгомир Бонџић, проф. др Александар Животић, др Небојша Шулетић, др Исидора Точанац, др Ивана Коматина, др Оливер Суботић, проф. др Сузана Рајић, др Мирослава Костић, проф. др Ненад Милошевић, проф. др Владан Перишић, проф. др Здравко Јовановић, др Станоје Бојанин, проф. др Ема Миљковић, проф. др Душан Живковић, доц. др Далибор Ђукић

САДРЖАЈ

ПАТРИЈАРХ СРПСКИ ИРИНЕЈ: Уводна реч поводом научне прославе јубилеја осам векова аутокефалије Српске Православне Цркве	11
Епископ Игнатије Мидић: Поздравна реч поводом отварања научне прославе јубилеја осам векова аутокефалије Српске Православне Цркве	13
ПРЕДГОВОР ЗБОРНИКУ РАДОВА	17

Историјски пут Српске Православне Цркве

Епископ ИРИНЕЈ Буловић Изворна и савремена аутокефалија са посебним освртом на ону коју је издејствовао Свети Сава 1219. године	23
Епископ Атанасије Јевтић Српска архиепископија жичка — Пећка патријаршија и Цариградска патријаршија, односи кроз историју	31
Митрополит Порфирије Перић Мисија Цркве у српском народу као плод аутокефалије	49
Јоанис Тарнанидис Ћутање Светога Саве на оптужбе охридског архиепископа Димитрија Хоматијана о злоупотреби архијерејског чина	57
Радомир Поповић Аутокефалија Српске Православне Цркве 1219. године у светлу јединства и саборности Цркве	63
Зоран Деврња Канонски и историјски контекст настанка аутокефалне Жичке архиепископије	71
Срђан Пириватрић Црквене прилике у византијском свету у време оснивања архиепископије свих српских и ѿморских земаља 1219. године. Прилог проучавању проблема	81
Елена Владимировна Бељакова О значенији учређенија аутокефалије Србској Цркви для славјанских црквей... ..	91
Александр Задорнов Свидетелства Житија святог Саввы о характере независимого статуса церковной организации Сербского государства XIII столетия (историко-канонический анализ)	103
Мирко Саловић О многим рукоположењима која је извео архиепископ Сава на Светој Гори Атонској	109
Драгољуб Марјановић Обликовање православља: књижевност и писана реч у држави и аутокефалној Српској Цркви у 13. веку	123

Милош Антоновић / Александар Иванов Још једном о убикацији Дивисиска	129
Борис Столковски Византијска црква и њен утицај у Угарској (10–13. век)	137
Ивица Чаировић Однос папе Инокентија III (1198–1216) према обласним владарима у Западној Европи	149
Архимандрит Августин (Никитин) Хиландар и Россия. Обзор церковно-литературных связей	171
Јелена Глушац Задужбине династије Бранковић манастиру Хиландару	181
Дејан Гашић Повест о византијској и српској одбрани православне вере у време Фирентинске уније цркава	193
Ненад Нинковић Питање аутокефалности Карловачке митрополије током 18. века	203
Милица Кисић Божић / Дејана Васин Потврдне дипломе сигетско-мохачких владика од Ракоцијевог устанка до сједињења са Будимским владичанством	215
Љиљана Пузовић Темишварска епархија од Пожаревачког мира до Темишварског сабора (1718–1790)	225
Мирослав Илић Шајкашка и манастир Ковиљ — чувари немањићког предања	243
Недељко Радосављевић Београдски мир (1739) и реорганизација Пећке патријаршије	253
Радован Пилиповић Српске црквено-историјске теме у западном богословљу и историографији до краја 18. и почетка 19. века	265
Милош Ковић Устаничко наслеђе Српске Цркве (1594–1941): прилог истраживању односа између Цркве и државе	273
Ненад Живковић Аутокефалија као чинилац изградње државе: континуитет једног концепта. Упоредни преглед добијања аутокефалија из 1219. и 1879. године	289
Биљана Столић Српска Православна Црква на Кордуну (1881–1918)	301
Милош Ернаут Положај Српске Православне Цркве на канонском подручју Епархије бихаћко-петровачке у времену аустроугарске окупације 1878–1918. године	315
Васиљ Јововић Свети Сава у периодичним и другим публикацијама у Црној Гори од 1835. до 1918. године	323
Велибор Џомић Друго обновљење Пећке патријаршије (1918–1922)	339

НЕНАД ИДРИЗОВИЋ Патријарх Варнава Росић као велики мецена и реорганизатор Патријаршијске библиотеке	351
СЛОБОДАН БОБАН ЈОКИЋ Светотајинско-богослужбени живот Српске Цркве у Црној Гори у току Другог свјетског рата	369
MARK D. SHARMAN Nikolaj Velimirović and the Serbian Orthodox Church in England, 1914–1916.....	381
РАДМИЛА РАДИЋ Сарадња Српске Православне Цркве са екуменским организацијама и Англиканском Црквом у првој половини 20. века	397
МАРКО НИКОЛИЋ Кључни чиниоци односа Српске Православне Цркве (СПЦ) и Римокатоличке Цркве (РКЦ) од 1962. до 2000. године.....	419
ЈОВАН СТОЈАНОВИЋ On the Way to WCC Membership of the Serbian Orthodox Church: Correspondence Between the World Council of Churches and the Belgrade Patriarchate	445
ДИЕТМАР ШОН The Serbian Orthodox Church and Interreligious Dialogue — Commitment for Peaceful Coexistence.....	453
АТАНАСИЈЕ АТАНАСИЈАДИС Улога Српске патријаршије у међурелигијским сусретима током грађанског сукоба у Југославији (1990–1995)	463
ГОРАН ЛАТИНОВИЋ Страдање Српске Православне Цркве за вријеме југословенског рата 1991–1995	471
МИЛЕ СУБОТИЋ Српска Православна Црква у америчким научним публикацијама у 20. веку	491
РАДИВОЈЕ СИМИЋ Почеци мисионарског живота Српске Православне Цркве у Савезној Републици Немачкој	503
НЕМАЊА АНДРИЈАШЕВИЋ Српска Православна Црква на афричком континенту у 20. веку	513
Именски регистар	529

ОСАМ ВЕКОВА АУТОКЕФАЛИЈЕ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

II

ПУТЕВИ СРПСКОГ БОГОСЛОВЉА
СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА
У СРПСКОЈ И ЕВРОПСКОЈ КУЛТУРИ

ОСАМ ВЕКОВА АУТОКЕФАЛИЈЕ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ I–II
Зборник радова са Међународног научног скупа
Београд, 10–14. децембар 2018. године

С БЛАГОСЛОВОМ ЊЕГОВЕ СВЕТОСТИ
АРХИЕПИСКОПА ПЕЋКОГ
МИТРОПОЛИТА БЕОГРАДСКО-КАРЛОВАЧКОГ
И ПАТРИЈАРХА СРПСКОГ
ГОСПОДИНА ИРИНЕЈА

**EIGHT CENTURIES OF THE AUTOCEPHALY
OF THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH
II**

Belgrade, 2020

**ОСАМ ВЕКОВА АУТОКЕФАЛИЈЕ
СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ
II**

Београд, 2020

ВЛАДИМИР ЦВЕТКОВИЋ

Мисли о Светом Сави и светосављу: примери Светог Николаја Жичког, Светог Јустина Ћелијског и Атанасија Јевтића

Апстракт. Рад има за циљ да анализира рефлексije о Светом Сави и светосављу представника три сукцесивне генерације српских богослова: Светог Николаја Жичког, Светог Јустина Новог Ћелијског и Атанасија Јевтића. Рад прво сагледава промишљања Светог Николаја Жичког о Светом Сави у контексту руског славјанофилског покрета и политичког панславизма, с једне, и југословенског пројекта, с друге стране. Даље се место и улога Светог Саве у мисли Светог Јустина анализира како у контексту православног подвижништва и идеја руске религијске филозофије, које Јустин „крштава“ у светоотачком предању, тако и у контексту идеолошких дилема југословенског друштва у међуратном периоду. На крају, фокус се премешта на Атанасија Јевтића и његово промишљање о Светом Сави и светосављу у оквиру неопатристичке синтезе и епископоцентричне еклисиологије, као и рада на обнови подвижничко-монашке праксе у савременој Српској Православној Цркви.

Кључне речи: светосавље, Свети Сава, Свети Николај Жички, Свети Јустин Ћелијски, Атанасије Јевтић, Југославија, Српска Православна Црква, светитељство, подвижништво.

Први архиепископ аутокефалне Српске Цркве, Сава Немањић или Свети Сава Српски (1174/5–1235), свакако је најзначајнија фигура српског православља и, као такав, он је узор и референца за све касније српске православне мислиоце и делатеље. Зависно од историјског контекста у коме се упућује на Светог Саву, различити аспекти његовог живота и дела су наглашавани. Овај рад има за циљ да прикаже богословске контексте у којима се Свети Сава појављује код три српска православна мислиоца: код епископа Николаја Велимировића, односно Светог Николаја Жичког и Охридског (1881–1956), код архимандрита Јустина Поповића или Светог Јустина Новог Ћелијског (1894–1979) и код епископа Атанасија Јевтића (1938), умировљеног епископа захумско-херцеговачког. Ова тројица богослова нису само представници три сукцесивне генерације српског богословља у 20. веку, него, пошто су повезани духовним везама (јер се Николај може сматрати духовним оцем Јустину, а Јустин је духовни отац Атанасију), сваки од њих мисли на трагу свог духовног оца. Упркос томе, њихова виђења Светог Саве су веома различита јер су развијана у различитим богословско-историјским контекстима и служила су различитим сврхама.

Свети Николај Жички и Охридски

Свети Сава ће заузети проминентно место у низу предавања које је јеромонах Николај Велимировић одржао у Великој Британији и САД током Првог светског рата, где је као

* Др Владимир Цветковић, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд, vladimir.cvetkovic@instifdt.bg.ac.rs

Рад је настао у оквиру пројекта *Полијтике друшћивеној љамћења и националној идентитетейа: рејонални и евројски конјекстї* (бр. 179049), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

изасланик српске краљевске Владе радио на пропагирању српских ратних циљева, од којих је један стварање заједничке државе Јужних Словена или Југославије. Делујући у контексту југословенског пројекта, Николај је у својим предавањима и писаним радовима комбиновао руске славјанофилске идеје и панславизам, дефинисан као политичка платформа у Аустроугарској монархији, са историјском улогом Светог Саве у повезивању средњовековне српске државе и народа са Црквом. Николај је упозоравао на то да нова држава јужних Словена, да би опстала, мора да има јаче идентитетске ослоње од заједничког језика, указујући ту првенствено на заједничку веру и заједничко сећање. Тиме он већ доводи у питање просветитељску традицију на којој су се формирале нове нације и борбу за језик продужава борбом за веру и сећање. Према Николају, заједничку националну борбу, као и заједничку патњу југословенског народа покреће један исти хришћански дух, који испуњава и католичку и православну веру.¹ Највиши израз тог хришћанског духа је светост, а узрок пада Европе у Велики рат Николај је видео у паду Цркве због изневеравања тог свог основног принципа и идеала.² Како је Николај истицао, идентитет Цркве се ствара и одржава кроз међусобно општење како свих људи, њених чланова, тако и кроз међусобно општење свих одељених Цркава,³ а не на личној или националној изолованости. Идентитет Цркве Николај гради на Никејско-цариградском Символу вере, посебно наглашавајући нумеричку једност Цркве као извор њене јединствености и посебности, и светост.⁴ Увођењем светости као квалитативног идентитетског стуба Цркве Николај прави равнотежу у односу на јединственост као квантитативну одлику Цркве. Стога Николај упућује на позитивне примере светитељства у заједничкој историји југословенског народа, посебно указујући на дело Светог Саве и његовог оца Немање или Светог Симеона Мироточивог. Према Николајевом схватању, Свети Симеон, тј. Немања био је утемељивач српске државе као тела, док је Свети Сава био утемељивач Српске Цркве као душе српског народа, која је наставила да живи и након што је српска држава нестала за време турске окупације.⁵ Зато Николај тврди да се народни идеал ослобођења и уједињења најбоље исказао кроз идеју југословенства, док црквени идеал треба да се остварује кроз светитељство. Свети Сава, као претеча југословенства и оснивач народне Цркве, стоји на самом почетку заједничке српско-хрватско-словеначке историје, која се наставља са патријархом Арсенијем Чарнојевићем, Карађорђејем, Људевитом Гајем, Валентином Водником, Баном Јелачићем, па све до Његоша и Штросмајера.⁶ Како Николај наводи, Свети Сава је у себи помирио два идеала — југословенства и светитељства — којима нова краљевина, као и Црква у њој, треба да теже.

Преко оваквог ревизионистичког приступа историји и конструкције нове историје засноване на повесном сећању, Николај заправо промовише идеал светитељства, оставрен у националној југословенској историји, насупрот секуларним тежњама нове државе.

Често се сматра да је Николај био ватрени поборник идеје југословенства током Првог светског рата⁷ и да је касније, током тридесетих година, када је југословенство запало у неприлике, и сам напустио овај пројекат, окрећући се српској националној идеји.⁸ Међутим, ни двадесет година касније Николај не напушта своје уверење у то да Свети Сава јесте и треба да буде у основи идеје југословенства. Николај посвећује предавање *Национализам Светиој Саве*, одржано 20. марта 1935. године, на Недељу православља у Колар-

¹ N. Velimirović, *Two Churches and One Nation*, New York 1915, 14.

² N. Velimirović, *The Agony of the Church*, London 1917, 102.

³ *Истио*, 92.

⁴ *Истио*, 113.

⁵ N. Velimirović, *Two Churches and One Nation*, 4.

⁶ *Истио*, 5–8.

⁷ Р. Биговић, *Од Свечовека до Бојочовека: хришћанска философија владике Николаја Велимировића*, Београд 1998, 178–179.

⁸ S. Rohdewald, *Götter der Nationen, Religiöse Erinnerungsfiguren in Serbien, Bulgarien und Makedonien bis 1944*, Köln–Weimar–Wien 2014, 528–533.

чевој задужбини у Београду,⁹ месту које би Свети Сава требало да заузима у Краљевини Југославији. Такође се 1935. прослављала јубиларна седамстогодишњица упокојења Светог Саве и цела година је посвећена прослављању његове личности и дела. Предавање је одржано у контексту полемике коју је Николај водио са надбискупом загребачким Антуном Бауером, који је одрицао значај и улогу Светог Саве у заједничком југословенском пројекту.¹⁰

Помоћу идеје национализма Николај дефинише сав рад Светог Саве на успостављању аутономије Српске Цркве у односу на Цариградску патријаршију, као и рад на јачању тадашње српске државе.¹¹ Национализам Светог Саве „обухвата народну цркву, народну династију, народну државу, народну просвету, народну културу и народну одбрану“, при чему је основ и центар овог национализма народна црква.¹² Насупрот народној цркви, Николај ставља интернационалну цркву, која има своју централу изван народа, свештенство сабрано одасвуда, туђ језик и уједначен и униформисан израз вере.¹³ Упућујући на Христову поруку апостолима да „крштавају народе“ и дар Светога Духа апостолима на Педесетници да говоре и друге језике, а не само јеврејски, грчки и латински, Николај сматра да је постојање народне цркве и народног црквеног језика утврђено на основу Јеванђеља и апостолске службе. Иако Николај нигде не наводи која је народна, а која интернационална црква, јасно се може доћи до закључка да је народна црква Српска Православна Црква, док је Римокатоличка Црква интернационална црква. Док народна црква у Југославији има своју аутокефалност, свештенство из народа, службу на народном језику, интернационална црква у Југославији има централу ван земље, свештенство које често није југословенско и богослужбени језик који није народни. Међутим, Николајева критика није уперена против Католичке Цркве у Југославији него против њене зависности од Рима, те је уједно и позив да она утврди своју независност, водећи се примером Светог Саве, који је учинио Српску Цркву независном од Цариграда у институционалном погледу. У том светлу треба посматрати и отпор Николаја потписивању Конкордата између Краљевине Југославије и Свете Столице, што ће бити учињено на лето исте, 1935. године. Признајући папску власт, римокатолици у Југославији се одричу, по Николају, не само своје самосвојности већ и јеванђелске и апостолске утемељености народне цркве. Николај зато наводи пример Срба, који су, предвођени Светим Савом, преместили центар своје Цркве из Цариграда у Жичу, грчке свештенике и грчки богослужбени језик заменили српским свештенством и језиком.¹⁴

Николај конструише светосавски национализам као јеванђелску платформу, која треба да служи као модел за утемељење националне цркве. Овај национализам је, за разлику од национализма који извире из просветитељске и секуларне традиције, заснован на вери као основном начелу. Национализам Светог Саве је по Николају а) јеванђелски, јер штити интегритет људске личности и помаже њено усавршавање, и б) органски, јер штити индивидуалност самог народа да се не изметне у империјализам и расплине у интернационализам.¹⁵ Постављајући светост као највиши лични и црквени идеал, тако

⁹ Н. Велимировић, *Национализам Светиој Саве*. Предавање је под истоименим насловом штампано у изводу у Књижници Православље, издању Удружења српског православног свештенства Архиепископије београдско-карловачке, Београд 1935, 29, а затим у целини у крагујевачком часопису Мисионар 1 (1938), 2–10. Цитирано на основу Еп. Николај, *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књизи*, IX, Шабац 2014, 305–318.

¹⁰ Н. Велимировић, *Примедба на Окружницу Пресвјетлој Господојна др Бајера, надбискуја зајребачкој*, Гласник Српске православне патријаршије 2/9 (1935), 25–28. Текст је прештампан и објављен као *Светосавска година. Свети Сава и савремена Југославија*, Вардар 12/2 (1935), 1–2.

¹¹ В. Цветковић, *Још један осврт на предавање „Национализам Светиој Саве“ Светиој Николаја Жичкој*, Црквене студије 16/1 (2019), 131–48.

¹² Н. Велимировић, *Национализам Светиој Саве*, 306.

¹³ *Истио*, 307.

¹⁴ *Истио*.

¹⁵ *Истио*, 309–310.

утврђен јеванђелски национализам постаје брана шовинизму и искључивости према другим народима. Према оваквом национализму сви људи на земљи, без обзира на крв, језик и веру, један су народ Божији и браћа међу собом. Николај не конструише само српску, односно југословенску историју око личности Светог Саве, већ и његово дело упоређује са за то конструисаном европском историјом.

Према Николајевом учењу, европска историја је заправо историја борбе европских народа за народну цркву, коју су између осталих водили Хус и Жишка у Чешкој, Лутер и Лајбниц у Немачкој и Паскал у Француској. Неуспех народних првака у Европи да прво створе народне цркве, а онда у оквиру њих да окупе све сународнике, има за последицу разлаз између државе и цркве, односно нације и вере. Како Николај сматра, то даље води до одвајања политичких елита од народа и поткопава народно јединство. За разлику од релативно неуспешне борбе коју су водили европски народи, Свети Сава је превладао тешкоће на путу да створи српску народну цркву мимо средњовековних доминатних црквених центара моћи Рима и Цариграда.¹⁶ Према Николају, Свети Сава је веру уградио у основу оваквог национализма, а националну цркву представио као највиши израз овог национализма. Николај завршава свој говор речима да је Свети Сава свој национализам утемељио пре седам векова не само као буну према империјализму и интернационалној цркви већ и као подухват заснован на јеванђелским и органским принципима.¹⁷

Тим говором о Светом Сави и светосавском национализму као заједничкој идентитетској платформи Николај је покушао да спасе како југословенски, тако и екуменски пројекат у Југославији. Југословенски пројекат је започео као антиимперијалистички пројекат ослобођења свих југословенских народа од туђе политичке власти. Николај исте принципе антиимперијалистичке борбе преноси на црквени ниво, чиме јурисдикцију римског папе над католицима у Југославији види као израз империјалне политике. Према Николајевом виђењу, наслеђе Светог Саве само потврђује тај принцип борбе против империјалних тежњи одређених црквених центара моћи. Пошто је светитељство највиши израз светосавског национализма, произлази да се оно, као универзални принцип или универзална хришћанска философија, супротставља негативним последицама национализма, као што су империјализам и шовинизам. Да би боље описао улогу светосавског национализма, Николај наводи три степена од којих се он састоји: степен хероизма, степен генијалности и степен светитељства.¹⁸ Хероизам се огледа у националном устанку и борби како против империјализма, тако и против црквеног интернационализма. Многи народи Европе су, по Николајевој оцени, кренули тим путем: али, не засновавши свој национализам на вери, склизнули су или у шовинизам и империјализам на нивоу државе, односно интернационализам или атеизам на духовном нивоу. Следећи степен који штити хероизам од негативних последица јесте генијалност. Према објашњењу владике Николаја, она се огледа у повезивању национализма са вером и народне државе са народном црквом. Тек се тада ствара отклон како се национализам не би преобразио у империјализам или шовинизам, јер се кроз властодржну народну цркву и народни богослужбени језик омогућава да дух Јеванђеља продре унутар таквог национализма и осветла га. Генијалност изводи национализам из домена службе само свом народу и преображава у јеванђелски осећај братства међу народима. Генијалност је окретање од секуларних и уну-

¹⁶ У Видовданском говору одржаном 28. јуна 1939. године поводом обележавања петстопедесетогодишњице битке на Косову у манастиру Раваница, Николај описује Светог Саву као изумитеља треће црквене власти, између византијске и римске, и то власти слободне националне цркве која није ни туђинска ни интернационална. У каснијем делу *Српски народ као теодоул*, насталом у зиму 1941/1942. године, Николај пише да је Свети Сава у своје време помоћу самосталне народне Цркве победио панјелинску тежњу. Тако се изборио против панјелинског шовинизма из Цариграда, док је интернационалну папску теократију у Риму победио стварањем теодулије — службе Богу — усредсређене у личности владара, Епископ Николај, *Сабрана дела у XIII књизи*, V, Шабац 2014, 657.

¹⁷ Н. Велимировић, *Национализам Светиој Саве*, 312.

¹⁸ *Исјео*.

тарвековних друштвених и државних циљева ка вечним хришћанским и свечовечанским вредностима. Најважнији, трећи и последњи степен у тој пирамиди, како тумачи Николај, јесте светитељство. Оно дубоко преображава осећај националне припадности, који се више не изражава као љубав према свом народу, нити као свеопшта љубав према другим народима, већ као љубав према Богу. Ако се хероизам изражава као служба националним циљевима, генијалност као служење општељудским циљевима, онда је светитељство усмереност на Бога и службу Богу. Зато Николај у светитељству Светог Саве синтетиче његово херојство да се одупре црквеним централама Рима и Цариграда, и његову генијалност да српску државу веже уз Српску Цркву, и да на крају кроз Српску Цркву на народном језику служи Богу. Иако Свети Сава и његово дело стоје на почетку заједничке југословенске историје, Николај их премешта у будућност, као жељену будућу слику југословенског друштва. Према томе, први степен, тј. херојство састојало се у успостављању једне народне државе Југословена. Захваљујући херојству Југословена — Срба, Хрвата и Словенаца — које се протеже од прошлих векова па све до Великог рата, настала је Краљевина Југославија као брана европским империјализмима. На овом степену светосавског национализма су народни хероји, попут хрватско-словеначког устаника Матије Гупца и српског вође Првог српског устанка војвода Карађорђа Петровића, који су се борили против туђинске државне власти.¹⁹ Следећи степен је генијалност и огледа се у везивању нације за веру како држава не би склизнула у политички или религијски шовинизам или империјализам. Како Николај сматра, тај процес треба да се настави кроз успостављања независности, пре свега, Католичке Цркве у Југославији у односу на централу у Риму, што би омогућило да се заједно са Српском Православном Црквом успостави једна народна црква која је самосвојна у одлучивању и народна по језику. Тај процес везивања народне државе уз народну цркву започели су народни генији, попут црногорског владике Петра II Петровића Његоша и хрватског бискупа Јосипа Јураја Штросмајера,²⁰ али он тек треба да се оконча. Николајев, условно речено „екуменизам“ нигде није до детаља изложен, тако да не можемо претпоставити како би та нова народна црква у Југославији изгледала. У сваком случају темељ, али и врхунац те нове цркве били би управо светитељи, и пре свих, народни светитељи, попут Светог Саве и Светог Симеона Мироточивог.²¹

Ова пројектована слика Цркве и истовремено и жељена будућа слика Цркве, према томе, конструисе се на основу историјског материјала, односно кроз ревизију постојеће историје и конструисања алтернативне историје засноване на повесном сећању. Николај вешто комбинује идентитетске ослонце у повести југословенских народа, као што су Хрватско-словеначка сељачка буна, предвођена Матијом Гупцем, или Први српски устанак, предвођен Карађорђем, да покаже континуитет борбе за слободу. Истовремено, наводећи примере Његоша и Штросмајера, он говори о покушајима црквеног уједињења словенских и посебно јужнословенских народа. Коначно, дело Светог Саве које се тиче утврђења народне цркве и изградње народног идентитета на вери постаје идеал, који се пројектује у будућност и нуди као успешан модел устројства новог друштва.

Свети Јустин Нови Ћелијски

Свети Сава такође заузима значајно месту у опусу Јустина Поповића. У међуратном периоду Јустин се користи Светим Савом, не као Николај, ради успостављања југословенског јединства, већ, пре свега, ради утврђивања ваљаног идентитета Цркве. Зато он инсистира на томе да огрезлост епископата у национализму, као и свештенства у материјализму, може да се лечи једино светосавском усмереношћу на богочовечанске вред-

¹⁹ N. Velimirović, *The Soul of Serbia*, London 1916, 42.

²⁰ N. Velimirović, *Religion and Nationality in Serbia*, London 1915, 12–17; isti, *Two Churches and One Nation*, 8–11.

²¹ N. Velimirović, *Two Churches and One Nation*, 4–5.

ности и врлине, попут подвижништва.²² У закључку раног списа *Унутрашња мисија наше Цркве* из 1923. године, Јустин тврди да Српска Црква може да оствари ту мисију захваљујућу новом лаичком, богомољачком покрету, који је, пре свега, подвижнички покрет и који прати подвиге Светог Саве.²³ Лично и саборно подвижништво богомољаца треба, према Јустиновом ућењу, да послужи као пример вишем и нижем свештенству, као и монаштву, да свим срцем пригрли подвижништво. Наиме, подвижништво није само лек против национализма и материјализма, као производима европског хуманистичког пројекта, него и против европског рационализма. То Јустин веома јасно показује када руску религијску идеју „живог“, односно интегралног сазнања, иначе развијену као контранаратив европском рационализму, ставља у контекст подвижничког предања египатске и сиријске пустиње, и посебно Макарија Египатског и Исака Сирина. Јустин прихвата и остале философијом уобличене идеје руске ренесансе, као што су идеје свејединства и Богочовештва.²⁴ Комбинујући идеју свејединства Владимира Соловјова са идејом *соборности* Алексеја Хомјакова и супротстављајући нову идеју саборности европском индивидуализму, Јустин органско јединство у Цркви представља као конкретну литургијско-саборну црковност. Главна идеја целокупне Јустинове мисли је Богочовек, па директно супротставља идеју Богочовека хуманизму, тврдећи да је хуманизам био устанак против боголикости у човековим бићу, док Богочовек ослобађа силе богочовештва у људском бићу, спутане тиранијом тог хуманизма, и даје им моћ да се остваре у својој бесмртној пуноћи.²⁵

Све ове идеје Јустин примењује на Светог Саву и развија у контексту југословенског друштва и Српске Цркве. У чланку *На вододелници култура*, који је касније био основа за поглавље „Светосавска философија културе“ у књизи *Светосавље као философија живота*, Јустин, пратећи Николаја, бави се решавањем проблема усмерености југословенског друштва. Тако, на дилему да ли југословенско друштво треба да буде окренуто према Западу или Истоку, Јустин даје пример Светог Саве, који је „народну душу која се устумарала на раскрсници између два света повео путем Богочовека Христа“.²⁶ Таквим ставом Јустин, слично Николају, надограђује политичку идеју југословенства, која се реализује као *tertium quid* између Истока и Запада и истовремено као њихова негација. За разлику од Николаја, за кога је у ширем културном погледу Исток био Азија, а Запад Европа, или у ужем црквено-јуридичком погледу Исток изједначен са Цариградском патријаршијом, а Запад са Римском столицом, Јустин остаје о овом питању недоречен. Он супротставља светосавског Богочовека европском човеку, али не помиње нешто на Истоку што би било пандан европском човеку на Западу. Можда каснији развој догађаја може да нас упути на то шта би могао да буде источни пандан европском човеку.

Крајем двадесетих и почетком тридесетих година марксистичке идеје су знатно продрле на Универзитет у Београду. Отуда 1932. године група ангажованих теолога покреће часопис студената Богословског факултета Светосавље, са циљем да се одупре ширењу тих нових револуционарних идеја међу студентском омладином.²⁷ Јустин, који је почев од 1935. године био доцент на Богословском факултету, у спису *Расијко и савремена српска омладина*, објављеном исте године у часопису Светосавље, реагује на настанак и ширење тих идеја. Као што је у ранијем делу светосавског Богочовека супротставио европском човеку, у овом чланку светосавског Богочовека супротставља новом совјетском револуционарном човеку. Јустин упућује на Растка, односно Светог Саву као највећег револуци-

²² V. Cvetković, *The Reception of St Justin in Recent German Scholarship*, *Sobornost: Incorporating Eastern Churches Review* 36/2 (2014), 36–55.

²³ Монах Јустин, *Унутрашња мисија наше Цркве*, Хришћански живот 9 (1923), 285–290, 290.

²⁴ V. Cvetković, *Abba Justin Popović, un théologien de synthèse*, *Istina* 65/1 (2011), 47–62.

²⁵ Ј. Поповић, *Врховна вредност и нејојрешиво мерило*, Философске урвине, Београд 1987, 54.

²⁶ Ј. Поповић, *На вододелници култура*, Философске урвине, Београд 1987, 175.

²⁷ Ј. Ђрбић, *Светосавље — омен за нумен православља*, *Соборност* 7 (2013), 145–158, 149.

онара у српском, односно југословенском народу, јер се побунио не против друштвеног и политичког устројства већ против смрти, а у име вечног и бесмртног.²⁸

Крајем тридесетих година 20. века, поред европског хуманизма и совјетског револуционарног комунизма, још једна претња се надвила над Европом — фашизам. У беседи *Борба за српску душу*, изреченој 1939. године у Крагујевцу, коју је касније уградио у чланак *О нејрикосновеном величанству човека*,²⁹ Јустин наглашава да једино пратећи Светог Саву и његову веру у Христа српски народ може да се носи са новим опасностима. У контексту Конкордатске кризе,³⁰ Јустин наглашава да, као што су вођени Светим Савом однели победу над конкордатском немани, односно црном интернационалом, Срби могу да победе и комунистичку (црвену интернационалу), односно капиталистичко-фашистичку (жуту интернационалу) немају. За Јустина, папизам је отац и фашизма и комунизма и гори је од оба. Јер, за разлику од фашизма, који је идолатрија народа, и комунизма, који је идолатрија класе, а који уништавају своје противнике у име народа, односно у име класе, средњовековни папизам је кроз инквизицију уништавао своје противнике у име Бога.

За разлику од ранијих времена, када је светосавље за Јустина могло да се искористи као платформа против европског хуманизма, совјетског револуционарног комунизма и римског папизма, почетком четрдесетих година 20. века Јустин се позива на њега да би саму Српску Цркву и њено свештенство упозорио на идеолошка застрањења. У том периоду, пред сам рат, политичке партије које су заступале тзв. народну платформу, као што је случај са Димитријем Љотићем и његовим покретом „Збор“, привукле су својим програмом и идејама доста вишег и нижег свештенства. У чланку *Светосавско свешћенство и његове политичке функције*, објављеном крајем 1940, односно почетком 1941. године, Јустин наглашава да је духу светосавља туђ сваки клерикализам зато што он изражава жељу за световном влашћу, а тиме и за применом силе и насиља. Уколико би светосавски свештеници и првосвештеници, према Јустину, употребили насиље ради остварења својих циљева, одмах би постали инквизитори и, попут средњовековне Римокатоличке Цркве, претворили хришћанство у инквизиторство.³¹ Овде се види да Јустин користи светосавље да би осујетио политички или страначки ангажман српског свештенства.

Период током рата Јустин је провео по разним српским манастирима. Од 1942. године требало је да учествује у испитним комисијама на Богословском факултету пошто се предавања нису одржавала. На молбу вође четничког покрета генерала Драгољуба Драже Михаиловића, Јустин је за Светосавски конгрес, одржан од 25. до 27. јануара 1944. године у селу Ба, код Љига, написао и послао своје мишљење о томе какав треба да буде однос Цркве и државе у новој држави, после ослобођења Југославије. У том документу је поновио своје ставове о неспојивости светосавске културе са хуманистичким политичким вредностима, на којима је планирано да буде грађена нова Југославија. Јустин је 1944. године одржао на Коларчевом народном универзитету серију предавања о светосављу школској и студентској омладини,³² у којима ће детаљно представити свој светосавски програм, до облика у коме је касније и ушао у књигу *Светосавље као философија живота*. По осло-

²⁸ Ј. Поповић, *Распко и савремена српска омладина*, Светосавље 1 (1935), 58–61.

²⁹ Ј. Поповић, *О нејрикосновеном величанству човека*, Философске урвине, Београд 1987, 197–210, 207.

³⁰ Под конкордатском кризом подразумевају се догађаји који су пратили ратификацију Конкордата у Скупштини Краљевине Југославије током лета 1937. године. Ратификацији Конкордата, претходно потписаног у Риму 25. јула 1935. године, у Скупштини одлучно се супротставила Српска Православна Црква. На дан ратификације Конкордата у Скупштини 19. јула 1937. године, Српска Православна Црква позвала је народ на литију, коју су власти забраниле. Тог дана избили су крвави сукоби између грађана који су учествовали у литији и полиције. Ратификација Конкордата није изгласана тог дана него 23. јула, истог дана када је умро српски патријарх Варнава (Росић). Године 1937, 1. августа, Сабор Српске Православне Цркве донео је одлуку о екскомуникацији из Цркве свих народних посланика и министара православне вере који су подржали Конкордат. Из тог разлога је Влада одбацила Конкордат у новембру исте године.

³¹ Ј. Поповић, *Светосавско свешћенство и његове политичке функције*, Жички благовесник 12 (1940), 20–23.

³² А. Јевтић, *Крајак животопис Светио Аве Јустина*, Ј. Поповић, Богоносни Христослов, Задужбина манастира Хиландара 2007, 13.

бођењу Југославије 1945. године, Јустин је, са још 200 професора, прогнан са Универзитета у Београду, да би следеће године био и ухапшен у манастиру Суково код Пирота и пребачен у Београд. У затвору ће остати до новембра 1946. године, да би наредне две године живео у разним манастирима по Србији (Каленић, Овчар, Суково, Раваница). Од 27. маја 1948. године за стално ће се настанити у манастиру Ђелије код Ваљева. Тамо је Јустин завршио своју књигу *Светосавље као философија живота*, која је касније достављена Николају у Америку, да би на његову препоруку и с његовим благословом била објављена у библиотеци Свечаник у Минхену 1953. године.

Тешко је одредити контекст ове књиге, првенствено из разлога што је настајала у периоду од преко двадесет година. За разлику од Николајевих текстова насталих у периоду од средине друге, па до средине четврте деценије 20. века, у којима је евидентно позивање на светосавски идеал као основу за изградњу југословенског друштвеног и хришћанског јединства, Јустинова књига тешко да има такво усмерење. Међутим, по својој структури то дело донекле прати препоруке које је у неколико својих чланака насталих током тридесетих година 20. века дао Николај, саветујући сваком ко жели ваљано да пише о делу Светог Саве да пише о Савиној цркви, држави, просвети, војсци, породици, уметности и манастиру,³³ односно о цркви, династији, просвети, култури, војсци.³⁴ Зато су поглавља Јустинове књиге и посвећана светосавској философији света, прогреса, културе, друштва, вредности и мерила, просвете. Упоредивање садржине дела наводи на закључак да Јустин наставља своју критику европског хуманизма, коју започиње током друге и треће деценије 20. века. Неки делови књиге представљају *ad verbum* пренете међуратне списе, у којима се придеви „јеванђелски“, „православни“ и „Богочовечански“ замењују придевом „светосавски“. Тако се делови из поглавља „Светосавска философија прогреса“ такође могу наћи у Јустиновом међуратном спису *Пројрес у воденици смрти*, касније објављеном у Философским урвинама. Поглавље „Светосавска философије културе“ заснива се на међуратном спису *На вододелници култура*. Јустиново приступно предавање одржано на Православном богословском факултету у Београду јануара 1935. године *Врховна вредност и нејојрешиво мерило* у деловима је ушло у *Светосавску философију друштва*, а касније је објављено и као посебан спис у делу Философске урвине.

Упркос историјским освртима на Светог Саву или Доситеја Обрадовића и остале знамените личности из српске историје, *Светосавље као философија живота* није дело о прошлости, него дело о пројектованој будућности. Само успутне референце на Светог Саву као историјску личност праве везу са Јустиновом идејом светосавља. Јустиново интересовање није усмерено на историју, него на есхатологију. Свети Сава се сагледава као испуњење богочовечанског идеала — јеванђеоске светости.³⁵

Јустин започиње поглављем о светосавској философији света и износи два основна начела ове философије: 1) свет је богојављење; 2) човек је богослужење.³⁶ Како Јустин пише, Свети Сава је усвојио ова два начела, цео живот проведши у служби Богу и сматрајући свет око себе местом богојављења. Јустин наставља са светосавском философијом прогреса, чије је основно начело да је човек једино човек Богочовеком, тј. човек је прави човек једино бесмртношћу.³⁷ Јустин тврди да за Светог Саву једини прави прогрес представља савлађивање смрти и победа над смрћу, што заправо значи „стећи Господа и

³³ Н. Велимировић, *Велики јубилеј народа српског — Прослава седамстојодинашнице смрти Светог Саве*, Календар Српске православне Патријаршије, Београд 1935, 74–77. Прештампано и цитирано на основу Епископ Николај, *Сабрана дела епископа Николаја у XIII књига*, IX, Шабац 2014, 304.

³⁴ Н. Велимировић, *Национализам Светог Саве*, 308–309.

³⁵ Ј. Поповић, *Светосавље као философија живота*, Сабрана дела оца Јустина у 30 књига, 4, Београд 2001, 189.

³⁶ *Исто*, 191.

³⁷ *Исто*, 207.

живети Њиме, у Њему и ради Њега“.³⁸ Према Јустину, Свети Сава је утемељио светосавску културу када је средњовековни српски народ повео ни према Истоку ни према Западу, већ према Богочовеку.³⁹ Јустин подвлачи да светосавска култура не ставља акценат ни на Бога, ни на човека, већ, пре свега, на Богочовека, у коме се остварује најприсније јединство и савршена хармонија између Бога и човека.⁴⁰ Средства светосавске културе су за Јустина јеванђеоске врлине, попут вере и љубави, наде и молитве, поста и смерности, кротости и жалостивости, којима се преображава човечанство и целокупна природа и уподобљује Христу.⁴¹ Према Јустиновој светосавској философији друштва, друштво треба да има Цркву као вечити идеал и њој да се прилагођава,⁴² а Црква треба да буде сама Богочовечанска Личност Христова продужена кроз простор и време.⁴³ У поглављу „Светосавска философија вредности и мерила“, Јустин тврди да је Богочовек највиша вредност јер је он једини решио проблем живота и смрти, показујући у својој личности „оваплоћену, учовечену и очовечену бесмртност и живот вечни“.⁴⁴ Бивајући највиша вредност, Богочовек, према Јустину, постаје и највише мерило, јер ништа мање од њега не може да служи као критеријум.⁴⁵ За Јустина, све светосавске вредности изводе се из Христа Богочовека.⁴⁶ Коначно, у последњем поглављу свог дела, Јустин излаже светосавску философију просвете, чије је основно начело да је Богочовек и савршени Бог и савршени човек, те као такав представља циљ, смисао и идеал светосавске просвете.⁴⁷ Свети Сава као светитељ који је узрастао у Богочовеку, како Јустин сматра, истовремено је највећи просветитељ српског народа, јер је права просвета пројекција светости.⁴⁸

Облик у коме је Светосавље изложено у *Светосавској философији живота* очишћен је од свих идеолошких примеса. Иако пратећи Николаја, светосавље донекле схвата као платформу за јединство југословенског народа, Јустин од њега не прави националну идеологију. Још мање је то српска национална идеологија, јер он чисти повесно сећање Срба од свега онога што није јеванђелско и што није учињено у славу Христову. Јустин у Светом Сави и светосављу као философији живота и начину живљења отеловљује историјску реализацију православног хришћанства, које је, по његовом мишљењу, једино очувало неокрњен лик Христа. Слично Светом Сави, који је, пишући житије свога оца Симеона, покушао заправо да покаже да је идеал светитељства остварив и у оквиру његовог сопственог народа, Јустин даје Светог Саву за узор и модел, који је био праћен кроз историју и који српски народ опет треба да прати. Међутим, предлагање светосавља или светосавског програма као обрасца који српски народ треба да следи није и сугерисање партикуларистичког пројекта који има утемељење и смисао једино у српском повесном искуству. Напротив, изједначајући светосавље са богочовечанском философијом или философијом по Христу, Јустин га чини универзалним програмом. У својој светосавској философији живота Јустин примењује универзална решења када свет изједначава са богојављењем, човека са богослужењем, прогрес са победом над смрћу и вечним животом, културу са достизањем Богочовека као највише вредности и критеријума, друштво са Црквом и Богочовеком, а просвету, односно просветитељство са светитељством. Подвижничка начела и јеванђелске врлине, који су за Јустина универзални, постају средства за остварање светосавског идеала у свим сегментима дру-

³⁸ *Истио*, 210.

³⁹ *Истио*, 211–213.

⁴⁰ *Истио*, 219.

⁴¹ *Истио*, 220.

⁴² *Истио*, 237.

⁴³ *Истио*, 232.

⁴⁴ *Истио*, 248.

⁴⁵ *Истио*, 249.

⁴⁶ *Истио*, 251.

⁴⁷ *Истио*, 256.

⁴⁸ *Истио*, 258.

штвеног живота. Позивајући се на примере из повесног сећања, Јустин указује на конкретне историјске ситуације у којима су се примењивала та универзална хришћанска начела. Светосавље постављено као универзална хришћанска философија са практичним историјским примерима њене реализације служи Јустину као огледало за постојеће стање у југословенском друштву и Српској Цркви. Према томе, светосавље јесте идеални, односно пројектовани модел или слика који нема значај само за тадашњу Српску Цркву већ и за југословенско друштво у целини. Светосавље се представља унутар саме Цркве као модел по ком би она требало да функционише, али истовремено служи друштву као модел идеално постављене заједнице.

Епископ Атанасије Јевтић

Свети Сава и његово дело били су предмет интересовања Атанасија Јевтића у низу чланака насталих од средине осамдесетих до средине деведесетих година 20. века. Од повратка у Југославију 1972. године, после докторских студија у Атини (1964–1968) и предавачког ангажмана на Православном богословском институту Светог Сергија у Паризу (1968–1972), јеромонах Атанасије Јевтић предавао је Патрологију, Историју Цркве, укључујући и Историју Српске Цркве, на Православном богословском факултету Српске Православне Цркве у Београду. У жеку рата изазваним распадом Југославије, Атанасије Јевтић је прво хиротонисан у епископа вршачког 1991. године, а затим је 1992. године постао архијереј Епархије захумско-херцеговачке, на чијем ће челу остати до превременог пензионисања због болести 1999. године. Атанасијеви радови посвећени Светом Сави имају сасвим другачије усмерење од радова његових претходника и духовних отаца, Јустина и Николаја. Као резултат критичко-историјског метода примењеног на литерарни рад Светог Саве, они не откривају Светог Саву само као хиландарског монаха, студеничког игумана,⁴⁹ жичког архиепископа,⁵⁰ врлог црквеног дипломату и богослова,⁵¹ већ и токове богословске мисли и духовне праксе Савиног времена.⁵² Међутим, то нису само историјски радови. Они садрже и одређени богословски програм и осликавају богословске идеје настале током шездесетих година 20. века у тзв. Атинској школи, којој су припадали Јоанис Зизјулас, Христо Јанарас, Панајотис Нелас, Јоанис Романидис, али и српски монаси и богослови Атанасије Јевтић, Амфилохије Радовић, Артемије Радосављевић и Иринеј Буловић, који су током шесте и седме деценије 20. века, по благослову Јустина Поповића, свог духовника, били на докторским студијама у Атини. Ова школа или покрет обнове православне теологије био је дубоко инспириран богословљем руске дијаспоре и карактерисао га је повратак предању као „следовању Оцима“: кроз евхаристијску еклисиологију, христоцентричну антропологију, богословско антизападњаштво, персонализам и богословље личности, теоцентрични хуманизам, мистичко богословље и апофатику, јелиноцентризам и византизам, као и кроз инсистирање на обнови монаштва и на онтолошком утемељењу православног етоса.⁵³ Међутим, до почетка деведесетих година, када настаје већина текстова Атанасија о Светом Сави, богословски фокус се помера и према есхатологији и њеном динамичном тумачењу, еклисиолошким темама, као што је место епископске службе у Цркви, и

⁴⁹ А. Јевтић, *Две студеничке беседе Светиој Саве*, Епископ ЗХП Атанасије, Бог Отаца наших, Манастир Хиландар 2009, 121–141.

⁵⁰ А. Јевтић, *Жичка беседа Светиој Саве о првој вери*, Епископ ЗХП Атанасије, Бог Отаца наших, Манастир Хиландар 2009, 89–120.

⁵¹ А. Јевтић, *Еклисиологија Светиој Саве*, Епископ ЗХП Атанасије, Бог Отаца наших, Манастир Хиландар 2009, 224–239.

⁵² А. Јевтић, *Свети Сава у њоковима Кирило-меџогијевској њредања*, Епископ ЗХП Атанасије, Бог Отаца наших, Манастир Хиландар 2009, 147–154.

⁵³ P. Kalaitzidis, *New trends in Greek Orthodox theology: challenges in the movement towards a genuine renewal and Christian unity*, *Scottish Journal of Theology* 67 (2014), 127–164, 130–131.

улози монаштва, посебно атонског, у обнови црквеног живота, литургијској обнови и ревалоризацији мисије,⁵⁴ што су теме заступљене и у овим радовима. Треба рећи да сам Атанасије није пасивни рецепијент ових богословских тема и трендова него активни учесник у њиховом обликовању и промовисању.

У раном раду *О следовању Светим Оцима* из 1962. године, у сагласности са својим духовником Јустином, Атанасије Свете Оце види као континуитет Тајне Христове.⁵⁵ Сличан поглед на Оце као носиоце Тајне Христове, Атанасије износи и 1969. године у приступном предавању на Институту Светог Сергија, где у сагласности са тропаром Светом Сави, Свете Оце назива „наставницима пута који води у живот“.⁵⁶ Следовање Светим Оцима и предања је константа у свим Атанасијевим радовима, укључујући радове о Светом Сави. Носећа идеја три Атанасијева рада *Свети Сава у ѿковима Кирило-методијевској предања*, *Еклисиологија Светиој Саве* и *Две студијичке беседе Светиој Саве*, настала 1985. и 1986. године, јесте предање. Предање овде има двоструку улогу. На једној страни, Атанасије истиче онтолошки и сотириолошки карактер предања као предавање једне исте вечне Истине и вечног Живота.⁵⁷ Тајну Христову као тајну Истине и Живота Атанасије повезује са идејом икономије или домостроја спасења, која је у првом плану и у житијима Светих Кирила и Методија и у две студијичке беседе Светог Саве.⁵⁸ Домострој спасења, који је, према речима Светог Саве, сам долазак Сина Божијег у свет, „од Пророка проречен, од Апостола објављен и од Отаца потврђен“, Атанасије сматра темељем Савине еклисиологије.⁵⁹ Овај аспект предања истине домостроја спасења има догматски и универзални карактер.

С друге стране, Атанасије истиче значај кирило-методијевског и светосавског предања за историјско и духовно памћење српског народа и његовог идентитета. Према Атанасијевом учењу, Свети Кирило и Методије и Свети Сава су повезали Словене и Србе са постојећим предањем у Цркви, тј. са Христом, апостолима и Светим Оцима и увели их у постојећи црквено-канонски и историјски склоп византијског света.⁶⁰ Међутим, Атанасије истовремено сматра ове светитеље апостолима јер су они, за разлику од позиције националног или верског партикуларизма, заступали црквену саборно-католичанску пуноћу.⁶¹ На траговима својих претходника, Николаја и Јустина, Атанасије тврди да је Свети Сава својом апостолском мисијом показао да Црква Христова није својина нити Рима, нити Цариграда.⁶² Овај идентитетски аспект српског народа, који се тек у Цркви испољава на својствени начин,⁶³ Атанасије издваја у контексту пробуђених национализама у југословенском друштву, који ће водити ка распаду заједничке државе, што је уследило само неколико година касније.

Идеју Савиног апостолства у српском народу Атанасије повезује са Савиним епископством, које разматра у склопу једне епископоцентричне еклисиологије, коју заступа митрополит пергамски Јован Зизјулас, на кога се Атанасије и ослања.⁶⁴ Атанасије доводи Светог Саву у везу са апостолима, и то не само као оснивача Српске Цркве већ и као епископа, јер по патристичкој еклисиологији, коју Атанасије заступа, сваки епи-

⁵⁴ *Истио*, 128.

⁵⁵ А. Јевтић, *О следовању Светим Оцима*, Епископ ЗХП Атанасије, Бог Отаца наших, Манастир Хиландар 2009, 30–52, 38.

⁵⁶ А. Јевтић, *Бој Отаца наших*, Епископ ЗХП Атанасије, Бог Отаца наших, Манастир Хиландар 2009, 11–29, 28.

⁵⁷ А. Јевтић, *Свети Сава у ѿковима Кирило-методијевској предања*, 148–150.

⁵⁸ А. Јевтић, *Две студијичке беседе Светиој Саве*, 129, 136.

⁵⁹ А. Јевтић, *Еклисиологија Светиој Саве*, 229.

⁶⁰ *Истио*, 238.

⁶¹ *Истио*, 236.

⁶² *Истио*, 238.

⁶³ А. Јевтић, *Свети Сава у ѿковима Кирило-методијевској предања*, 151.

⁶⁴ А. Јевтић, *Еклисиологија Светиој Саве*, 226.

скоп је наследник свих апостола и жива слика Христа међу свештеницима и народом.⁶⁵ У раду *Жичка беседа Светиої Саве о љравој вери* из 1997. године, Атанасије упућује на то да сам Свети Сава инсистира на апостолском прејемству у Цркви и апостолско-епископској сукцесији у помесним црквама као битном обележју Цркве.⁶⁶ Међутим, Атанасије овој епископоцентричној еклисиологији додаје један нови и значајан елемент, који пре њега подвлаче и Николај и Јустин, а то је светитељство. У Жичкој беседи одржаној на Спасовдан 1221. године на сабору у манастиру Жичи сам Свети Сава упућује на епископство као на светитељство, пошто је сам епископ хиротонисан Духом Светим.⁶⁷

Још једна карактеристика Атанасијевог рецепције Светог Саве која га приближава богословљу Јована Зизјуласа јесте централност евхаристије у промишљању Цркве. Према Атанасијеvim речима, Свети Сава сматра да се јединство Цркве пројављује у литургији и да је то евхаристијско јединство предуслов канонског, правног и организационог јединства Цркве, што Сава и наглашава у свом правно-канонском спису Крмчија.⁶⁸ Донекле понављајући аргумент и изразе Николаја Афанасјева и Јована Зизјуласа,⁶⁹ Атанасије сматра да јединство Српске Цркве са осталим црквама, по Светом Сави, лежи у идентитету и поистовећењу са Христом у евхаристији, а не у колективитету, односно припадности некој већој црквеној целини.⁷⁰

Поред епископоцентричне и евхаристијске еклисиологије, у Атанасијевој концептуализацији мисли и дела Светог Саве назире се и својеврсни персонализам или богословље личности, које он подједнако дугује Јустину и Јовану Зизјуласу. У анализи *Жичке беседе о љравој вери*, коју сам реконструираше на основу списка Савиних биографа Доментијана и Теодосија, Атанасије сматра да Свети Сава своје персоналистичко промишљање Свете Тројице супротставља богумилском дуализму.⁷¹ Поред тога, Атанасије на траговима Јустина тајну Христове личности, због његове две природе, сматра истовремено и тајном Свете Тројице и тајном домостроја спасења.⁷²

Конечно, Атанасије истиче и подвижничко-аскетски аспект као једно од главних обележја Савиног дела, јер његово богословље и еклисиологија извиру из његовог светогорског духовног живота и благодатно-подвижничког богопштења.⁷³ Тенденција да се посебно наглашава улога светогорског монаштва у обнови савременог црквеног живота је још једна од одлика Атинске богословске школе, и посебно Христа Јанараса и Јована Романидиса, током седамдесетих и осамдесетих година 20. века.⁷⁴ Атанасије се уклапа у то усмерење, наглашавајући запажање Савиног биографа Доментијана, да је Сава „сваки образац Свете Горе хтео да пренесе у своју отаџбину“.⁷⁵ Атанасије види Светог Саву као настављача и личног носиоца традиција кападокијског, палестинско-синајског и студитско-атонског подвижништва и као претечу светогорског исихазма, којима се кроз лични подвиг, покајање и препород крчи пут према новом христоликом човеку.⁷⁶

У својим радовима о Светом Сави Атанасије донекле прати Николајеве препоруке да ваљано писати о делу Светога Саве значи писати о Савиној цркви, држави, просвети, војсци, породици, уметности и манастиру, па самим тим је и на трагу свог учитеља Јусти-

⁶⁵ *Исїо*.

⁶⁶ А. Јевтић, *Жичка беседа Светиої Саве о љравој вери*, 106.

⁶⁷ *Исїо*, 107.

⁶⁸ А. Јевтић, *Еклисиолоџија Светиої Саве*, 236.

⁶⁹ N. Afanasiev, *The Church Which Presides in Love, The Primacy of Peter*, ed. J. Meyendorff, London, 1963, 57–110; J. N. D. Zizioulas, *Being as Communion*, Crestwood, NY 1985, 168.

⁷⁰ А. Јевтић, *Еклисиолоџија Светиої Саве*, 237.

⁷¹ А. Јевтић, *Жичка беседа Светиої Саве о љравој вери*, 112–113.

⁷² *Исїо*, 113.

⁷³ А. Јевтић, *Две сїуденичке беседе Светиої Саве*, 138.

⁷⁴ P. Kalaitzidis, *New trends in Greek Orthodox theology*, 140.

⁷⁵ А. Јевтић, *Две сїуденичке беседе Светиої Саве*, 138. Уп. Доментијан, *Жиїије Светиої Саве*, Београд 1865, 205.

⁷⁶ А. Јевтић, *Две сїуденичке беседе Светиої Саве*, 139.

на, који пише о светосавској философији света, прогреса, културе, друштва, вредности и мерила, и просвете. Николајав фокус на државу, друштво, државну просвету и породицу одсуствује из Атанасијевих радова, који он премешта на Савину цркву и манастир. Међутим, кроз ове две категорије пројављује се и Атанасијев интерес за остале аспекте светосавске философије које Јустин разматра. Атанасије презентује Савин свет као домострој спасења Исуса Христа, Савин прогрес као есхатолошко усмерење историје, Савину културу и просвету као свето предање и „следовање Оцима“, Савину вредност и мерило као светост и саобразност Христу, који су производ духовног живота и благодатно-подвижничког богоопштења, а Савино друштво као Цркву, која је модел и идеал свим људским заједницама и институцијама, било да је реч о држави, друштву или породици.

Закључак

Може се закључити да три српска богослова различито промишљају о месту и улози Светог Саве зависно од богословског фокуса и усмерења, као и историјског контекста. Тако Николај мисли на трагу богословског славенофилства и политичког панславизма и одлике Цркве, формулисане Никејско-цариградским Символом вере, као што су једност, односно јединственост, светост, саборност и апостоличност, преноси и на све сфере друштвеног живота. Ослањајући се такође на славенофиле, Јустин западни хуманизам, рационализам и индивидуализам, замењује Богочовештвом, живим (интегралним) сазнањем, и саборношћу, које према богословском усмерењу свог времена „крштава“ у водама светоотачко-подвижничке мисли. Као припадник тзв. Атинске богословске школе шездесетих, Атанасије свој богословски израз обликује у складу са неопатристичком синтезом, евхаристијском и епископоцентричном еклисиологијом, богословљем личности и инсистирањем на обнови подвижничко-монашке праксе.

Историјски контекст Николајеве, Јустинове и Атанасијеве рецепције Светог Саве је исто толико битан као и њихова припадност богословским стремљењима свог времена. Николај пише у жеку стварања и на почецима заједничке државе Јужних Словена и Светог Саву, кога види као претходника југословенског државног и црквеног јединства и борца против сваког еклисијалног империјализма, уграђује у темеље нове државе. Јустин о Светом Сави пише пре Другог светског рата, током његовог трајања и по завршетку, када је југословенско друштво на идеолошкој прекретници и када на крају побеђује комунистички државни модел, оличен у агресивном антитеизму. Зато Јустинов модел светосавља, иако не излази из једног државног оквира, има супротно опредељење доминантним друштвено-идеолошким моделима, западном хуманистичко-капиталистичком и источном атеистичко-комунистичком. Пошто Атанасије о Светом Сави пише у годинама распада Југославије и на њеним рушевинама, над којима бесни крвави рат, он не мисли у оквиру било каквог државног оквира. Црква је за Атанасија једина реалност и, попут епископа Саве, који утврђује Српску Цркву да би изградио српску државу, епископ Атанасије у ратном вихору обнавља Цркву у Захумљу у Херцеговини да би се, између осталог, испољио и утврдио српски народни и државни идентитет у предејтонској Босни и Херцеговини.

Без обзира на разлике међу тројицом аутора, заједничко им је то што истичу значај идеала светости и светитељства који Свети Сава представља, као и његову улогу у оснивању Српске Цркве, било да ту улогу виде као израз црквеног антиимперијализма, богочовечанског усмерења изнад доминантних друштвених и еклисијалних модела, или епископоцентричне и евхаристијске еклисиологије.

Vladimir Cvetković

**St Sava and Saint-Savahood: The Cases of St Nicholas of Zhicha,
St Justin the New of Chelie and Atanasije Jevtić**

The paper aims to analyze the reflections on St Sava and Svetosavlje (Saint-Savahood) of the representatives of three successive generations of Serbian theologians: St Nicholas of Zhicha, St Justin the New of Chelie and Atanasije Jevtić. The paper deals first with St Nicholas of Zhicha's reflections on St Sava that were developed in the context of the Russian Slavophile movement and political panslavism, on the one hand, and in the context of the Yugoslav project, on the other hand. Next, the place and role of St Sava in the thought of St Justin are analyzed in connection to Orthodox ascetical practice and the ideas of Russian religious philosophy that Justin "baptizes" in the patristic tradition, as well as in connection to the ideological dilemmas the Yugoslav society faced in the interwar period. Finally, the focus is shifted to Atanasije Jevtić and his reflections on St Sava and Svetosavlje that emerged in the framework of the neo-patristic synthesis, episcopocentric ecclesiology, and the attempts to renew monastic and ascetic practices in the contemporary Serbian Orthodox Church.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

271.222(497.11)-9(082)

МЕЂУНАРОДНИ научни скуп Осам векова аутокефалије Српске Православне Цркве (1219-2019): историјско, богословско и културно наслеђе (2018 ; Београд)

Осам векова аутокефалије Српске Православне Цркве : [зборник радова међународног научног скупа „Осам векова аутокефалије Српске Православне Цркве (1219-2019): историјско, богословско и културно наслеђе“, 10-14. децембар 2018. Православни богословски факултет, Београд]. 2 / [главни уредници Владислав Пузовић, Владан Таталовић]. – Београд : Православни богословски факултет Универзитета ; Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, 2020 (Београд : Издавачка фондација Српске Православне Цркве Архиепископије београдско-карловачке). – 523 стр. : илустр. ; 25 cm

На спор. насл. стр.: Eight Centuries of the Autocephaly of the Serbian Orthodox Church. – Тираж 1.000. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Summaries. – Регистар.

ISBN 978-86-7405-228-0 (ПБФ)

1. Ств. насл. на според. насл. стр.

а) Српска Православна Црква -- Историја -- Зборници

COBISS.SR-ID 16308489